

EHITUSEKSPORT SOTSIALISTLIKUST POOLAST: ÜHE FOTO JÄLGEDEL*

ŁUKASZ STANEK, õppejõud, Manchesteri ülikool

* Artikkel 'Building Export from Socialist Poland. On the Traces of a Photograph' esmailmus väljaandes ANZA Magazine (Dar es Salaam) 1/2011, lk. 22-23.

1981. aasta veebruaris pühendas Poola tähtsaim arhitektuurialane kuukiri Architektura ("Arhitektuur") kogu numbri Poola arhitektidele maailmas (pilt 1). Kuigi Poola arhitektide välismaal üle antud projektide tutvustamine Architektura lehekülgedel ei olnud haruldane, oli sellele teemale terve numbri pühendamine siiski pretsedenditu. Kui maad oli tabanud majanduskriis, naasid toimetajad sotsialistliku Poola uhkuse – arhitektuuri ja urbanismi ekspordi juurde. Lõigates kasu sõjajärgsetest kogemustest Varssavi ja Gdański uuesti ülesehitamisel ning uute linnade nagu Nowa Huta ja Nowe Tychy ehitamisel, olid Poola arhitektid ja planeerijad olnud alates 1960. aastast vägagi nõutud ning nende tellimuste hulgas olid sellised võtmetähtsusega projektid nagu Bagdadi ja Aleppo üldplaanid, haldushooned Kabulis, muuseumid Nigeerias, messihoone Accras ja valitsushooned Ghanas, millele järgnesid 1970. aastatel mahukad teadusprojektid nagu üldine eluasemeprogramm Iraagis ning regionaalplaneering ja linnaplaneeringud Tripolitaania piirkonnas Liibüas.

Rabaval kombel ei olnud Architektura kaanel kajastatud ühtegi neist kõrge profiiliga projektidest. Selle asemel valisid toimetajad üpris üllatava värvipildi: esiplaanil võib näha mitut palmi, keskel midagi hoone ja ranna vahepealset – igatahes palju liiva – ning tagaplaanil, kus ootaks näha merega kohtuvat sinitaevast, eristab silm objekti, millel on kolm suurt valget korstnat, ning mis võiks olla ookeanilaev, kuid on suurema tõenäosusega siiski mingi tööstusrajatis.

Kuidas sellest valikust sotti saada? Kas toimetajad unistasid päikesereisil olemisest, kui nad kesk Poola talve seda veebruarinumbrit kokku panid? Seda võimalust kõrvale jätmata tundub kaanepilt andvat edasi ka osa sellest mitmetähenduslikust õhustikust, mis ümbritses Poola arhitektide tööd välisriikides. Need lepingud ei tähendanud neile üksnes projektide realiseerimise võimalust, mitte üksnes sotsialistliku Poola süngest reaalsusest pääsemist, vaid ka haruldast võimalust reisida ja teenida märkismisväärselt rohkem, kui oli võimalik kodus. Kõige selle tulemus oli imetluse ja kadeduse segu omasuguste seas ning vahest just sellele silmatorkavale ironiale Architektura kaas viitabki.

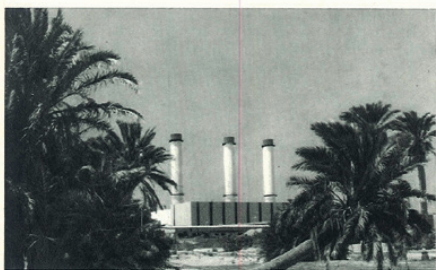
1. Architektura 2, 1981. esikaas "Polscy architekci w świecie/ Polish Architects in the World".

Kuid mis on see kaanel kujutatud hoone? Architekturast siin palju abi ei ole, kuid külastäik rahvusvahelise messikeskuse arhiivi Poznańis annab sellele küsimusele vastuse. Pärast teist maailmasõda sai sellest messist – mis esitles end Teise vabariigi (1918-1939) ajal eksperimentaalse arhitektuuri demonstreerijana – üks sotsialistliku bloki ettevõtete kõige olulisemaid kauplemisskeskusi. Ajakirjas Polish Fair Magazine, mida anti välja poola, inglise, prantsuse ja vene keeles, oli Architekturas kujutatud hoone. 1979. aasta kolmandas numbris on mustvalge foto hoonest, ja kaadrist on selgelt näha, et hoone ei asu džunglis, vaid kidura taimkattega liivaluudete vahel (pilt 2). Pildiallkirja ei ole, kuid foto oli artikli juures, mis esitles Poola ekspordiprojekte Liibüas – riigis, millest sai pärast 1969. aasta revolutsiooni ja Suure Liibüa Araabia Sotsialistliku Rahvariigi väljakuulutamist 1977. aastal Poola ja veel mitme idabloki riigi üks olulisem kaubanduspartner. Tekstis on toodud ära kaks linnaosa El Marj'is, mis ehitati 1960date lõpus maavärinas hävinud Barca linna lähedale; tekstis mainitakse ka mitmeid infrastruktuuri- ja inseneriprojekte ning teenu-seid, mida pakkusid erinevad Poola firmad. Üks neist oli BUDIMEX, mis vastutas Liibüas 600 maja, 1200 sovhoosi, 600 kilomeetri maanteed ja kahe elektrijaama eest, mille hulgas oli Benghazis juba valminud elektrijaam. See pidi olema see elektrijaam, mis jõudis Architektura

En Libye...

Les exportations polonaises de travaux du bâtiment vers la Libye ont été inaugurées en 1966 par la construction de deux quartiers de la ville El Marj — situés près de la ville Barce détruite par un tremblement de terre (photo à gauche). Le contrat comprenait la construction des maisons, des immeubles d'utilité publique et des rues avec leur infrastructure complète. A l'heure actuelle, les entreprises polonaises sont spécialisées dans la construction d'exploitations agricoles, de maisons d'habitation, de routes et de ponts, dans la construction d'unités énergétiques, que dans la livraison et le montage de réservoirs, services de consulting.

Les exportations polonaises de travaux du bâtiment vers la Libye sont réalisées par les entreprises de commerce extérieur BUDIMEX, DROMEX et POLIMEX-CEKOP — soit directement, soit dans le cadre de la sous-traitance pour le compte de firmes étrangères — ainsi que par POLSERVICE.

BUDIMEX
Entreprise de commerce extérieur du bâtiment a été la première en Libye.
La construction intégrale des deux quartiers de la ville El Marj sont l'oeuvre de BUDIMEX. BUDIMEX a réalisé, dans les années 1972-1977, la construction de 600 maisons, 1300 exploitations agricoles et 600 km de routes intérieures, de même que sur les travaux liés à la construction de la centrale électrique de Benghazi et de la station de captage d'eau l'accompagnant. Actuellement BUDIMEX réalise les contrats relatifs à l'extension de la centrale électrique de Benghazi, et aux travaux de construction de la centrale électrique de Hoims (édifiée en consortium avec des firmes occidentales) comprenant les travaux de bâtiment, le montage des installations électriques ainsi que le montage des appareils de contrôle, et à la construction de 950 fermes agricoles.

Les spécialistes polonais à l'étranger

2. Magazine polonaise des foires 3 (54), 1979, tk. 18. Archiwum Międzynarodowych Targów Poznańskich (Poznań).

kaanele, mida kinnitab pildiallkiri ühes teises Polish Fair Magazine'i numbris (1/1981), kus see hoone jälle välja ilmub, seekord värvilisena, ruudukujulisse formaati kärbituna.

Samal aastal ilmus Magazine'i kolmandas numbris see foto jälle, kuid seekord reklaamis, kuigi mitte BUDIMEX-i, vaid ühe teise olulise väliskaubanduse haru, Energoexpordi jaoks, mis – nagu reklaam teatab – spetsialiseerub koos Lääne firmadega ehitatud "elektrijaamadele ja tööstusobjektidele" (pilt 3). Sellised reklaamid ei vihja oleviku perspektiivist vaadatuna mitte ainult riigifirmade vahelisele keerukale sõltuvusvõrgustikule sotsialistlikus Poolas, vaid ka mitmesugustele pragmaatilistele koostöövormidele Lääne firmadega; see ei sobi eriti hästi kokku pildiga, mille on maalinud arhitektuuri historiograafia domineerivad diskursused, mis näevad külma sõda läbi Ida-Lääne konkurentsi prisma.

Parim seletus poliitmajandusele Benghazi hoone taga leidub BUDIMEX-i dokumentides Archiwum Akt Nowych's (Uute kogude arhiiv) Varssavis. Nendes toimikutes tuleb nähtavale osa Poola firmade Liibüa vasteid: nendest selgub, et firma administratsioonile avaldati survet, et nad parandaksid oma sooritust rahvusvahelisel turul. See oli sisse kirjutatud nihkesse, mis toimus 1970. aastatel

ENERGOEXPORT
Export Office of the "Energoexport" Union
Pawia 73, 00-638 Warszawa
Phone: 25-78-38
Telex: 812822 pl

Numerous power plants and industrial objects have been realized within ENERGOEXPORT activities in more than 20 countries of Europe and overseas.

Energoexport

handles the export activities of the Union in the field of:

- building and engineering work
- assembly of steel structures for engineering projects
- assembly of basic and auxiliary equipment for general network and industrial power plants, such as: steam boilers and turbine-sets of the largest outputs and power, complete sets of cooling, slag removal, de-dusting and ash disposal arrangements, exhaust gases and air ducts
- deliveries of steel structures, ducts and power pipelines
- delivery and assembly of measuring and control equipment and systems, process control instrumentation and H.T. or L.T. electric equipment and systems
- thermoinsulation work and anti-corrosion coating
- designing and building of hyperbolic cooling towers of the largest outputs and of fan coolers
- designing, supervising of assembly and start-up of power plants

ENERGOEXPORT offers its services through Polish foreign trade enterprises:

BUDIMEX, Warszawa 3/5 00-502 Warszawa
ELEKTRIM, Chabubiskiego 8 00-613 Warszawa
POLIMEX-CEKOP, Czackiego 7/9 00-950 Warszawa
POLSERVICE, Chabubiskiego 8 00-613 Warszawa

The latest processes and the most modern equipment are applied in power stations and industrial plants built by ENERGOEXPORT's specialists.

IN THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC.
The "visiting card" of Polish power industry building in that country are cooling towers built for the Thunberg and Wapenwelder power stations. In the building stage in the Przemyslaw power station of 1300 MW installed power, built by the Poles on turn-key basis.

IN CZECHOSLOVAKIA.
among others, erection, installation and other work has been done on the Tachov and Hagenwelder power stations. In the building stage in the Przemyslaw power station of 1300 MW installed power, built by the Poles on turn-key basis.

IN LIBYA.
Major attention is the expansion of the power station in Benghazi and the erection of a new one at Hoims. The plants are built in cooperation with western firms.

IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY.
Thermal insulation work has been carried out — among other things — in the power stations at Rodgauessen, Ditteln, Gersheim, Bam. Also, as well as the installation and erection of a new one at Hoims. The plants are built in cooperation with western firms.

3. Polish Fair Magazine 3 (62), 1981, tk. 14, Archiwum Międzynarodowych Targów Poznańskich (Poznań).

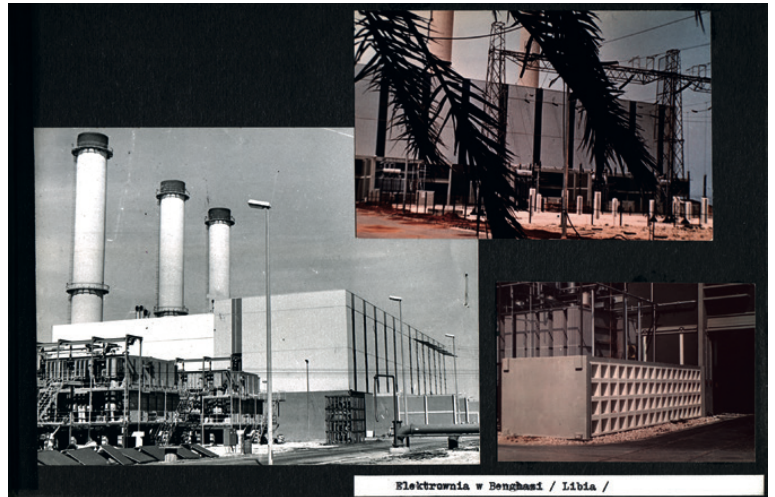
Poola režiimi motivatsioonid arhitektuuri ja urbanismi eksportimisel. Alates 1950. aastate lõpust olid eesmärgid olnud peamiselt geopoliitilised, andes ainest toetusele, mida pakkus Hruštšovi valitsus postkoloniaalsetele riikidele, ning stabiliseerides sõjajärgset korda Euroopas, kuid järgmisel aastakümnel see muutus. Kui Lääne-Saksamaa oli Poola piire tunnustanud ja tekkis vajadus maksta ära laenuid, mille olid Varssavi režiimile andnud Lääne institutsioonid, hakkasid majanduslikud eesmärgid poliitilistest tähtsamaks muutuma. Ent samal ajal, kui Poola tehnoloogia üha rohkem aegus, sai just töäjõud – ja eriti intellektuaalide töäjõud – Poola jaoks võtmetähtsusega ekspordikaubaks. Sotsialistlik Poola oli muutumas proletaarlaste riigist proletaarlaseks riikide seas, kuna tal ei olnud peale töäjõu suurt midagi müüa.

Kuigi Poola režiimi jaoks oli Benghazi elektrijaam ennekõike kaubaartikkel, võidi seda ka esteetilisest vaatenurgast vaadelda. Sadade Poola arhitektide kaustade seas Poola Arhitektide Liidu (SARP) arhiivis Varssavis on kaks kausta, milles on pildid elektrijaamast. Need pildid koos skeemidega elektrijaamast ja haldushoonest leiab Wojciech Empacheri kaustast, kes väidab juuresolevas CV-s, et projekteeris koos kolleegi K. Golińskiga Benghazis asuva elektrijaama. Teine pilt Benghazi elektrijaamast oli arhitekt Maciej Siennicki kaustas, kes on oma

KONVERENTSI PEAESINEJA

4. Magdalena Łabęda, "Budowa elektrowni Bengazi II w Libii" [Benghazi II elektriijaama ehitamine Liibüas). Inżynieria i budownictwo 15, 1977, lk. 169.

5. "Elektrownia w Bengazi (Libia)" [Elektriijaam Benghazis Liibüas, toimikus nr 387 (Empacher Wojciech), Archiwum Stowarzyszenia Architektów Polskich (Warszawa).

CV-s toonud ära "Benghazis asuva elektriijaama arhitektuurse projekti ja kaastöö Benghazis asuva elektriijaama tööprojektides", kuid ta ei maini oma kaastöötajate nimesid, nagu ta ise ei ole mainitud Empacheri kaustas.

Kahe arhitekti CV-d näitavad, et nende teed ristusid Varssavi riiklikus arhitektuuriametis (BISTYP) ning see seletab elektriijaama autorluse jagamist. Amet spetsialiseerus tüüpprojektidele nagu tööstusjaamad, kuid andis samuti panuse 1970. aastate Poola kõige innovaatilise-masse arhitektuuri, nagu näiteks Varssavi pearaudteejaam või "Spodeki" auditorium Katowices.

Kui ajada BISTYP-le viitamise järgi ehitustehnoloogiale ja ehitusele spetsialiseerunud ajakirjades, saab seni kogutud piltidele lisada veel ühe komplekti fotosid Benghazi elektriijaamast. Ajakirjas Przegląd Budowlany [Ehitusülevaade, 10/1976], milles oli mitu artiklit Poola inseneridelt, kes jagasid oma kogemusi ehitustelt Aafrikas, Aasias ja Lähis-Idas, ilmunud artiklit illustreeris foto veepuhastusjaamadest ning artikli juures on ka elektriijaamast must-valge pilt, mis keskendub selle suurtele mahtudele ja kolmele korstnale ning mida ümbritseb rida tehnilisi seadmeid, sõidukeid, varjualused ja taimestik. Ometi leidub kõige terviklikum aruanne elektriijaamast ettekandes ajakirjas Inżynieria i budownictwo [Inseneriteadus ja ehitus, 15/1977], kus on asukoha kirjeldus, kõigi hoonete ja rajatiste tehnilised andmed, ent ka ehitusplatsi korraldus ning kõigi asjassepuutuvate firmade lepingutingimused, kaasa arvatud Lääne-Saksamaa, aga ka Prantsuse, Hollandi ja Briti firmad, mis tarnisid materjale ja seadmeid, samuti ka järelevalvaja Belgiast. Artikkel annab ülevala kõige huvitavamatest kasutatud tehnilistest lahendustest, näiteks päikesekaitsega viimistlus katusel ja fassaadidel – kõik koos illustratsioonidega (pilt 5).

Fotod SARP-i arhiivist on hoopis teistsugused. Arvatavasti arhitekti enda tehtud, raamistavad Empacheri kausta fotod osade arhitektuuridetailide ja fasaadirütmide abstraktset iseloomu, moodustades kontrasti torude ja juhtmete rägastikuga (pilt 6). Pildid, mille Siennicki oli

6. "Elektrownia w Bengazi (Libia). Elewacja budynku głównego" [Elektriijaam Benghazis Liibüas. Peahoone fassaad, toimikus nr 1254 (Siennicki Maciej), Archiwum Stowarzyszenia Architektów Polskich (Warszawa).

KONVERENTSI PEAESINEJA

oma kausta lisanud – teatraalse pilvise taeva all, mida valgustab fassaadide mahte ja jooni rõhutav terav valgus – kannavad elegantse fondiga allkirja (“Elektrijaam Benghazis [Liibüas]). Peahoone fassaad”) (pilt 7). Mõlema pildikogu eesmärk on veenda vaatajat, et hoone on arhitektuur: väide, mis oli oluline mõlema arhitekti jaoks, kes esitasid oma tööd SARP-ile, et saada “loovtöötaja” staatus, millega kaasnesid sotsialismi ajal konkreetseid maksusoodustused. Näib, et selleks, et tõestada arhitektide loovat tööd, jätavad nende fotod välja igasuguse muu töö, mis protsessiga seostus, kaasa arvatud tehnikute ja inseneride töö, rääkimata Poola ja Liibüa töolistest, kes ehitusele palgatud olid.

Kummati esineb seesama foto 1990. aastate algusest pärinevas arhitektuuribüroo Dona reklaamvoldikus. See kassikullane voldik, tüüpiline näide esimesest reklaamilainest, mis Poolasse pärast sotsialismi jõudis, kujutab kollaaži projektidest, mille on esitanud kolm partnerit Zbigniew Kargol, Janusz Przychodzki ja Wiesław Rzepka. Elektrijaam Benghazis esineb siin koos mitme projekti-ga Nigeerias, nende hulgas saatkonnad, ülikoolihooned, kontorid ja vabrikud. Seekord on see pilt mitte sedavõrd tõestus kunstilistest saavutustest, kuid demonstreerib partnerite võimekust kontrollida suuremahulisi tellimusi vaba turu tingimustes, teha koostööd Lääne firmadega ja kasutada moodsat tehnoloogiat: võimekus, mis omandati ekspordilepingutega tehtud töö käigus.

7. Bengazi elektrijaam “Dona LLC” reklaammaterjalides, Zbigniew Kargol, Janusz Przychodzki ja Wiesław Rzepka, varased 1990ndad.

Uurimustöö selle essee jaoks tehti programmi Socialist Competence. Export Architecture and Urbanism from Socialist Europe raames, ETH Zürich/ Varssavi Moodsa Kunsti Muuseum (www.south-of-eastwest.net)

Autor soovib tänada abi eest Piotr Bujasi, Tomasz Fudalat, Alicja Gzowskat ja Ola Kędzioreki.